

СЕКЦІЯ 4. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.99

ПСИХОДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї

Посвістак О.А., к. іст. н.,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницький національний університет

У статті проаналізовано основні положення психодинамічного підходу до вивчення психології сім'ї. Показано внесок представників класичного психоаналізу й теорії об'єктних відносин у становлення психології сім'ї як сфери наукових знань.

Ключові слова: психодинамічний підхід до сім'ї, теорія об'єктних відносин, ідентифікація, сиблінгові позиції, компліментарність шлюбу.

В статье проанализированы основные положения психодинамического подхода к изучению психологии семьи. Показан вклад представителей классического психоанализа и теории объектных отношений в становление психологии семьи как научной сферы.

Ключевые слова: психодинамический подход к семье, теория объектных отношений, идентификация, сиблинговые позиции, комплементарность брака.

Posvistak O.A. PSYCHODYNAMIC APPROACH TO STUDYING OF PSYCHOLOGY OF THE FAMILY

The article analyzes the main provisions of the psychodynamic approach to the study of the psychology of the family. The contribution of representatives of classical psychoanalysis and object relations theory to the formation of family psychology as a scientific field.

Key words: psychodynamic approach, psychoanalysis, object relations theory, sibling positions, complementarity of marriage.

Постановка проблеми. Сім'я, будучи структурним елементом суспільства, чутливо реагує на безперервні соціальні зміни, відчуючи на собі будь-які потрясіння й катаклізми. Сучасна сім'я еволюціонує швидкими темпами: змінюється її структура, функції, у зв'язку із чим виникають нові проблеми, пов'язані, наприклад, зі способом життя сім'ї, емоційними й духовними відносинами подружжя, конфліктами, вихованням дітей тощо. У зв'язку із цим перед фахівцями постає завдання надання психологічної допомоги сім'ї в умовах змін, що зумовлює потребу в усвідомленому орієнтуванні в передумовах і витоках сучасного стану шлюбно-сімейних відносин задля забезпечення ефективним інструментом для пошуку перспективних шляхів вирішення проблем сім'ї та шлюбу. Одними з перших у психології сім'ю як важливий чинник формування особистості почали вивчати представники психодинамічного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені, аналізуючи основні проблеми психології сім'ї, розглядають окремі аспекти психодинамічного підходу до сім'ї. Так, О. Черніков описує психодинамічний підхід як такий, що може доповнювати системну парадигму, проте детально його не аналі-

зує [9]. Загальні положення підходу розкривають В. Слєпкова та І. Кранц [6; 7, с. 36–39, 44–48], проте вони описують лише загальні риси внеску в сімейну психологію представників теорії об'єктних відносин, оминувши увагою праці представників класичного психоаналізу. Варто згадати також О. Мінеєву та О. Лідерса, які в статті, присвяченій процесу становлення фамілістики й аналізу наукових уявлень про сім'ю, коротко розглядають внесок представників психодинамічного підходу [4, с. 46]. Водночас методологічні основи та суть психодинамічного підходу до вивчення сім'ї в існуючій вітчизняній літературі розкрито недостатньо, тому вони потребують детальнішого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз психодинамічного підходу до вивчення сім'ї.

Виклад основного матеріалу. У центрі психодинамічного підходу перебувають питання, пов'язані з динамічними аспектами психіки: мотивами, потягами, спонуканнями, внутрішніми конфліктами (протиріччями), існування й розвиток яких забезпечують функціонування та розвиток особистісного «Я». Ведучи мову про вивчення сім'ї, зауважимо, що застосовуєть-

ся вертикальний підхід, за якого причини сучасних труднощів і проблем подружжя розглядаються з урахуванням історії життя обох шлюбних партнерів. Очікування стосуються всіх аспектів сімейного життя, характеру подружніх відносин, який залежить насамперед від відносин у батьківських сім'ях чоловіка й дружини, атмосфери в них, врівноваженості, спокою, поділу прав та обов'язків. Джерела сучасної поведінки партнерів представники підходу шукають у минулому.

Психодинамічний підхід до сім'ї базується на двох методологічних основах: класичному психоаналізі З. Фрейда (1856–1939 рр.) і теорії об'єктних відносин, яку розробляли Р. Фейрбейрн (1889–1965 рр.), М. Кляйн (1882–1960 рр.), Ш. Ференці (1873–1933 рр.) та інші вчені [4, с. 46].

Психоаналітики, називаючи сім'ю важливим чинником формування особистості, фокусують увагу на патогенному впливі сім'ї в дитинстві. Вважається, що саме З. Фрейд виявив витoki психологічних проблем у відносинах усередині сім'ї, вказавши на переживання дитини у зв'язку з батьками. Шлюб у психоаналізі розглядається як реалізація неврозу, а дружина або чоловік – як заміщення батьківських фігур шлюбних партнерів. Сімейні стосунки визначаються едіповою ситуацією їхнього дитинства.

Суть теорії об'єктних відносин, обґрунтована в працях Р. Фейрбейрна, М. Кляйн, Ш. Ференці та інших авторів, зводиться до того, що людина із самого народження прагне встановити відносини із зовнішніми об'єктами, здатними задовольнити її потреби. Р. Фейрбейрн відкидав біологізм З. Фрейда, стверджуючи, що дитина шукає не стільки задоволення інстинктивних бажань, скільки встановлення відносини із тими, хто перебуває поруч із нею. Він доводив, що немовля отримує задоволення й фрустрацію у взаємодії з тими, хто піклується про нього на ранніх етапах.

За оптимальних умов, коли мати та інші особи, які піклуються про дитину, дають їй достатньо турботи й тепла, дитина за допомогою ідентифікації з такими батьками поступово знаходить здатність переносити, контролювати й інтегрувати свої афекти, зокрема почуття збудження та гніву. Згідно з Р. Фейрберном, розвитку Его сприяє надійне проходження послідовності позицій амбівалентного ставлення до об'єктів. М. Кляйн звернула увагу на те, що амбівалентне ставлення починається з незрілих і недиференційованих «позитивних» і «негативних» відносин та розвивається в напрямі інтеграції амбівалентності, яка

може виноситись як у собі, так і в інших без розщеплення протилежних складових. Здоровим результатом цього насиченого конфліктами процесу взаємодії з об'єктами буде відчуття надії на любов і задоволення. За превалювання «позитивних» результатів перевірки реальності з ранніми фігурами виникає не лише об'єднане центральне Его, що, як і раніше, може задіяти для зростання енергію лібідо та самоствордження, а й резервуар «потенційних відносин» із тими фігурами, які є позитивними внутрішніми об'єктами для особи. Шляхом їх інтерналізації особа навчається любити як дорослий, оскільки відчула її й ідентифікувалася з дорослою люблячою турботою та прийняттям себе й інших. Більше того, вона знаходить досвід терплячого поводження з гнівом у неструктуривній, люблячій манері. Цей потенціал виступає на службі об'єктних відносин, особливо в шлюбі та батьківстві, починаючи, очевидно, вже з вибору шлюбного партнера [2, с. 10–11].

Сім'я складається з індивідів, які мають свою історію розвитку. Характер подружніх відносин визначається їх дитячим досвідом. Кожна людина має свою модель сімейних відносин. Інтерналізовані в ранньому віці взаємодії стають моделлю майбутніх відносин, фільтром для сприйняття подій подальшого життя. Дорослий неусвідомлено намагається змінити свої відносини з близькими людьми так, щоб вони максимально були схожими на інтерналізовані в дитинстві моделі. Люди використовують поточні взаємодії для повернення до недозволених конфліктів, для задоволення минулих потреб, незадоволених у батьківській сім'ї.

Повертаючись до представників психоаналітичної теорії, варто розглянути концепцію К. Хорні (1885–1952 рр.). Учений вважає, що до вступу в шлюб спонукає потяг, який постає з едіпової ситуації дитинства: бажання бути дружиною батькові, володіти ним як виключною власністю й народити йому дітей. У зв'язку із цим К. Хорні скептично ставиться до пророцтв про швидкий кінець інституту шлюбу, хоча й визнає, що в різні часи структура суспільства впливатиме на особливості шлюбу.

На переконання К. Хорні, Над-Я загрожує небезпека оживання старої заборони на інцест, цього разу щодо шлюбного партнера; і чим повніше здійснюються несвідомі бажання, тим сильнішою є ця небезпека. Наслідки, за всієї відмінності проявів у різних людей, можна описати такою загальною формулою: виникають певні обмеження й умови, за дотримання яких суб'єкт ще може терпіти подружні стосунки, незважа-

ючи на заборону інцесту. Подібні обмеження можуть проявитись уже під час вибору чоловіка або дружини. Наприклад, жінка, яка обирається як дружина, нічим не повинна нагадувати матір: її національність, соціальне походження, інтелект чи зовнішність мають різко контрастувати з материнськими. Умови можуть створюватись усіма психічними інстанціями особистості. На рівні Воно – це будь-які генітальні заборони, сексуальна стриманість, фригідність, імпотенція. На рівні Я – спроби виправдати себе, які приймають різні форми (це може бути заперечення шлюбу, прихильності до чоловіка чи дружини або, навпаки, перебільшена любов). Конфлікти та страждання, пов'язані з ними (як невротичний симптом), є однією з умов, за яких шлюб може вистояти проти заборони інцесту.

Вимоги моногамії К. Хорні пов'язує з анально-садистськими елементами потягу та вважає джерелом чоловічої моногамії перетворення вимоги любові на анально-садистську претензію на власність: жінка має належати чоловікові як будь-яке інше майно. Основою вірності науковець вважає генітальні заборони та свідому відмову, пов'язану з фантазіями про всемогутність, відповідно до яких відмова від позашлюбних відносин є своєрідним магічним дійством, яке нібито змушує відмовитись від них і партнера [9, с. 321–340].

Концепція шлюбу в теорії К. Юнга є більш оптимістичною. Він визнає складну структуру шлюбу, вплив соціальних і психологічних факторів та не ставить в основу шлюбно-сімейних стосунків принцип сексуальності. Він описує шлюб як функціональну систему (хоч і не вживає цей термін), що рухається від почуття єдності й тотожності (щастя безсвідомого злиття) у молодого подружжя до свідомої адаптації до партнерства. К. Юнг вважає, що тому партнеру, який спирається на позитивні взаємини з батьками, свідомо прихильність до батьків допомагає швидше адаптуватись. Іншому типу партнера перешкодою може бути укорінений несвідомий зв'язок із батьками. Тому він досягає повної адаптації пізніше, і оскільки вона досягається з великими труднощами, то цілком може виявитись більш міцною й довгостроковою. Несвідоме батьків має великий вплив на дітей. Усе те життя, яке батьки могли б прожити, проте не прожили, оскільки дотримувались штучних мотивів, передається в спадок дітям, тобто останні змушені вступити на шлях життя, яке має компенсувати невиконане в житті батьків. Тому й трапляється, що високоморальні батьки мають аморальних дітей або, навпаки, безвідповідальний батько має

обтяженого болючим честолюбством сина тощо.

У шлюбі ж недостатність усвідомлення призводить до того, що один партнер ніби поглинається своїм більш складним (як правило, більш невротичним, дисоційованим) партнером. К. Юнг характеризує це як проблему «поглинутого» та «поглинаючого» [10]. На думку О. Мінеєвої й О. Лідерса, саме він уперше вводить поняття «контейнерування», підхоплене пізніше теорією об'єктних відносин [4, с. 47].

Про безпосереднє використання теорії об'єктних відносин для розуміння подружніх і дитячо-батьківських відносин уперше заговорив Г. Дікс (1900–1977 рр.), консультант-психіатр Тавістокської клініки (Лондон), професор психіатрії університету міста Лідса, один із засновників подружньої терапії об'єктних відносин. У праці «Напруга в шлюбі: від клінічних досліджень до психологічної теорії взаємодії» (1967 р.) він узагальнив 16-річний досвід клінічних досліджень подружніх пар.

Г. Дікс визначив шлюб як контракт між двома людьми (з їхніми центральними Его в термінах Р. Фейрберна) щодо такого прийняття на себе певних соціальних ролей, яке не лише задовольняє потреби іншого тією мірою, якою вони можуть бути зрозумілими, а й по-різному задовольняє вимоги культури та моралі суспільства, частиною якого ці люди є. На думку Г. Дікса, шлюб як соціальний інститут є вираженням закладеного в культурі прагнення забезпечити стабільність і безпеку потреб у відносинах між шлюбними партнерами та між подружжям і їхніми дітьми, що, як правило, приймається більшістю пацієнтів на свідомому рівні. Шлюб сам як система міжособистісних відносин буде стабільним і міцним тією мірою, якою йому вдається досягти якості єдиної чи інтегрованої діади. Міцність і стабільність такої інтеграції залежить від балансу задоволення й фрустрації, від переважання задоволеності обох партнерів над незадоволеністю. При цьому зовсім не має на увазі відсутність конфліктів, тим більше щастя.

Г. Дікс вважає, що шлюб є найближчим дорослим еквівалентом первинних батьківсько-дитячих взаємин. Таким чином, якщо він є успішним, то він має обертатись навколо свободи до регресу. Умовою зростання є вільне привнесення в дорослі взаємини глибинних елементів інфантильних об'єктних відносин, щоб бути здатним регресувати до взаємної, схожої на дитячу залежності з гнучкою зміною ролей, без цензури та втрати гідності, під захистом знання про те, що партнер усе приймає, оскільки сам

проективно ідентифікується або терпить, як хороший батько, це «маленьке нужденне Его». Науковець вказує: «Коли «маленьке нужденне Его» визирає, це та надія, до якої прагнуть люди, які шукають людину, яка буде любити безумовною любов'ю, по-блажливо й сильно, яка допоможе з'єднати всі часткові об'єктні відносини в осмислене ціле, що додає сил» [2, с. 14–15].

Якість тривалих відносин у шлюбі залежить від відповідності, тобто схожості або комплементарності шлюбних партнерів на трьох рівнях чи підсистемах, які відіграють істотну роль під час вибору шлюбного партнера та в підтримці зв'язності діади на різних етапах життєвого шляху.

Першою, «відкритою» підсистемою є система соціокультурних цінностей і норм. Друга підсистема складається із «центрального Его» подружжя та діє на рівні особистих норм і цінностей, свідомих суджень та очікувань, відображає здатність двох дорослих людей співпрацювати в плані врахування інтересів одне одного [11]. Однак, щоб шлюб відбувся й вижив, не даючи значних «тріщин», необхідна також несвідомо комплементарність, або відповідність у парі на рівні третьої підсистеми. Третя підсистема – це, на переконання Г. Дікса, «несвідомі сили», що діють між партнерами, які формують як «позитивні», так і «негативні» взаємодії. Це сфера, у якій розташовуються спонукання, спрямовані на задоволення потреб в об'єктних відносинах. Це «витіснені» або «відщеплені» внутрішні Его-об'єктні відносини. Їх динамічна присутність впливає на цілісність чи потенційну суперечливість сприйняття центральним Его власних об'єктних потреб і прямоту, з якою воно може виконувати свої психосоціальні ролі під час пошуку об'єкта й збереження задовільних відносин із ним. Для життєздатності шлюбу необхідно, щоб принаймні дві підсистеми з трьох функціонували так, щоб сумарно задоволення переважало над незадоволеністю в обох партнерах.

На думку Г. Дікса, вибір шлюбного партнера – це процес, в основі якого лежать несвідомі сигнали й натяки, за допомогою яких партнери розпізнають більш-менш центральну Его-синтонну особистість (сумісну з власними стандартами) і «готовність» іншого до спільного опрацювання або повторення не вирішених поки що розщеплень чи конфліктів в особистості одне одного; водночас це певна гарантія того, що із цією людиною власні конфлікти залишаться опрацьованими. Таким чином, обидва партнери сподіваються на інтеграцію втрачених частин, знаходячи їх в іншому [2, с. 12–13].

П. Мартін (у праці 1974 р.) і К. Сейджер (у роботі 1976 р.) розглядають шлюб як своєрідний індивідуальний договір, що стосується всіх аспектів сімейного життя та засновується на моделі батьківської сім'ї кожного з подружніх партнерів. Цей договір може бути усвідомленим або неусвідомленим, вербалізованим чи невербалізованим, погодженим або конфліктним. Пізніше практика сімейного консультування, осмислена в межах сучасного психоаналізу, показала наявність неусвідомленої тенденції до повторення в головних рисах моделі батьківської сім'ї в сім'ї дітей. Основними механізмами, що забезпечують цей процес, є механізми ідентифікації, проєкції, проєктивної ідентифікації. Вони діють на несвідомому рівні та дозволяють пояснити неусвідомлювані процеси у відносинах між членами сім'ї, вибір шлюбного партнера, взаємодію як у благополучних, так і в конфліктних сім'ях.

Так, донька навчається своєї подружньої ролі, ідентифікуючи себе з матір'ю, а вибір шлюбного партнера робить за зразком батька; син ідентифікує себе з батьком, тоді як шлюбного партнера обирає за зразком матері. Подібність особистісних якостей батьків і шлюбних партнерів визначає також схожість подружніх відносин, у зв'язку із чим часто повторюються не лише вибір партнера, а й багато помилок і проблем батьків. У такому разі подружні відносини стають екраном будь-яких проєкцій, подружній конфлікт є нічим іншим, як актуалізованим із минулого конфліктом дитячо-батьківських відносин.

Проєкція – це приписування партнеру тих почуттів і бажань, яких у нього немає. У результаті такого захисного процесу власні інтереси й бажання сприймаються людиною так, ніби вони належать іншому. Невирішені в дитинстві проблеми, незадоволені бажання подружжя намагається вирішувати у своїй родині за рахунок іншого партнера.

Сутність механізму проєктивної ідентифікації, виділеного М. Кляйн окремо як вид примітивного захисту, полягає в тому, що одна людина проєктує на іншу свої переживання, приписує їй свої почуття, думки. Людина, яка є об'єктом проєкції через різні особистісні особливості або у зв'язку з певною ситуацією, може відповідати проєкції. Вважаючи інших причиною своїх негативних емоцій та агресивної поведінки, партнер щиро вважає іншого винним у виникненні конфлікту. Проєктивна ідентифікація дозволяє уникати внутрішньоособистісних конфліктів, не визнавати в собі слабких сторін, деструктивних характеристик, «передаючи» їх партнеру [6].

Представники психодинамічного підходу довели, що на все подальше життя суттєво впливає також порядок народження й становище серед братів і сестер. Ще З. Фрейд зауважив, що позиція дитини серед сестер і братів має важливе значення для всього її подальшого життя. До дослідження значення сиблінгових позицій зверталися А. Адлер та В. Томан [5, с. 30].

А. Адлер (1870–1937 рр.) розглядав порядок народження як основну детермінанту установок, що визначають стиль життя. В. Томан (1920–2003 рр.) – це австрійсько-американський психолог, професор університету Брандейса. Результатом його досліджень близько 3 тисяч сімей стала праця «Familienkonstellationen, Ihr Einfluss auf den Menschen» (1961 р., США), у якій він дійшов висновку, що для стабільного шлюбу вирішальне значення має те, якою мірою в ньому повторюється становище, яке кожен із подружжя займав серед братів і сестер. Сиблінгова позиція дитини залежить від кількості дітей у сім'ї, їх статі й часових проміжків між їх народженням. Учений проаналізував основні сиблінгові позиції (єдиний син, єдина дочка, старша сестра сестер, старша сестра братів, старший брат сестер, старший брат братів, молодша сестра сестер, молодша сестра братів, молодший брат сестер, молодший брат братів, середня дитина, близнюки) та довів, що подружні стосунки залежать від сиблінгових позицій шлюбних партнерів: відбувається перенесення моделей взаємодії з братами й сестрами на відносини в шлюбі [6, с. 14].

В. Томан увів поняття ідентичності й комплементарності подружніх ролей. Подружні ролі партнерів, які займали в батьківській родині однакові позиції серед братів і сестер, називаються ідентичними. Людина найлегше ідентифікує себе з тим, хто походить з однотипної сімейної констеляції (порядок народження), що забезпечує здатність до кращого взаєморозуміння. Комплементарні подружні ролі – взаємодоповнюючі за сиблінговими позиціями в батьківській родині. Якщо ролі подружжя повністю доповнюють одна одну за всіма сиблінговими характеристиками, такий шлюб є повністю комплементарним. Частково комплементарний шлюб створюється в тому разі, якщо подружжя має хоча б по одній сиблінговій характеристиці, яка доповнює одна одну. Некомплементарним є шлюб подружжя з ідентичними сиблінговими позиціями [6, с. 14]. На переконання В. Томана, відбувається перенесення зв'язків, які існували в батьківській родині між братами й сестрами, на свого парт-

нера в шлюбі. Цей зв'язок є тим міцнішим і тривалішим, чим більше відносини обох партнерів нагадують їх становище в батьківських сім'ях. Це правило вчений назвав «теорією дублікатів» [1, с. 118]. Із цієї позиції подружні стосунки можуть бути комплементарними, частково комплементарними та некомплементарними [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у результаті аналізу основних положень психодинамічного підходу до вивчення сім'ї можемо стверджувати, що методологічною основою цього підходу стали класичний психоаналіз З. Фрейда та теорія об'єктних відносин.

Представники психодинамічного підходу зробили значний внесок у психологію сім'ї. Зокрема, вони здійснили такі функції:

- охарактеризували такі механізми переносу моделі батьківської сім'ї, як ідентифікація, проекція, проєктивна ідентифікація, та довели, що вони діють на несвідомому рівні, а отже, дозволяють пояснити неусвідомлювані процеси у відносинах між членами сім'ї (наприклад, вибір партнера, емоційно забарвлені переживання та взаємодії як у благополучних, так і в конфліктних сім'ях);

- першими почали вивчати вплив сиблінгових позицій шлюбних партнерів на характер та особливості сімейних стосунків, показали процес перенесення моделей взаємодії з братами й сестрами на відносини в шлюбі;

- обґрунтували теорію ідентичності й комплементарності подружніх ролей та прослідкували вплив сиблінгових позицій шлюбних партнерів на комплементарність.

Перспективним напрямом досліджень вважаємо аналіз інших підходів до розуміння шлюбно-сімейних стосунків для створення цілісної концепції становлення психології сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т. Семейная психология / Т. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. Дикс Г. Теория объектных отношений и исследования брака / Г. Дикс // Семейная психология и семейная терапия. – 2007. – № 3. – С. 7–15.
3. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Кратохвил. – М. : Медицина, 1991. – 344 с.
4. Минеева О. Фамилистика: обзор научных представлений о семье / О. Минеева, А. Лидерс // Социальный психолог. – 2011. – № 1. – С. 19–59.
5. Лукьянченко Н. Системная семейная психотерапия М. Боуена : [учеб.-метод. пособие] / Н. Лукьянченко, И. Аликин. – Красноярск : РИО СиБУП, 2005. – 95 с.

6. Слепкова В. Психология семьи : [учеб.-метод. пособие] : в 2 ч. / В. Слепкова, И. Кранц. – Минск : БГПУ, 2009. – Ч. 1 : Теоретические основы психологии семьи. Супружеские отношения. – 2009. – 108 с.
7. Слепкова В. Психология семьи : [учеб.-метод. комплекс] / В. Слепкова, И. Кранц. – Минск : БГПУ, 2013. – 429 с.
8. Хорни К. Наши внутренние конфликты / К. Хорни. – М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 560 с.
9. Черников А. Системная семейная терапия: интегративная модель диагностики / А. Черников. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Независимая фирма «Класс», 2001. – 208 с.
10. Юнг К. Брак как психологическое взаимоотношение / К. Юнг [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Yung/brak.php.
11. Ягнюк К. Вклад Генри Дикса в развитие супружеской терапии объектных отношений / К. Ягнюк // Ежегодник по психотерапии и психоанализу. – М. : Когито-Центр, 2015. – С. 87–113.